

**MADANIY YODGORLIKLARNI ASRASH BORASIDA O'ZBEKISTONNING
XALQARO HAMKORLIGI****Mo`minov Olim***IIV Samarqand akademik litseyi o`qituvchisi***MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:***Received: 24.02.2026**Revised: 25.02.2026**Accepted: 26.02.2026***KALIT SO'ZLAR:**

*madaniy meros,
xalqaro hamkorlik,
restavratsiya,
konservatsiya,
Butunjahon merosi,
UNESCO, madaniy
diplomatiya,
monitoring,
raqamlashtirish,
O'zbekiston.*

Ushbu ilmiy maqolada O'zbekiston Respublikasining madaniy yodgorliklarni asrash sohasidagi xalqaro hamkorligi tarixiy, huquqiy va institutsional yondashuvlar asosida keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqotda mamlakatning xalqaro konvensiyalarga qo'shilishi, global institutlar bilan hamkorlik mexanizmlari, xususan UNESCO bilan amalga oshirilayotgan dasturlar, Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan obyektlarning boshqaruv modeli, restavratsiya va konservatsiya jarayonlari, raqamlashtirish tashabbuslari hamda madaniy diplomatiya vositalari o'rganiladi. Maqolada xalqaro grantlar, texnik ko'mak loyihalari va ilmiy ekspertiza mexanizmlarining samaradorligi baholanadi. Tadqiqot natijasida O'zbekistonning xalqaro hamkorlik modeli institutsional islohotlar kontekstida tahlil qilinib, uning barqarorligini ta'minlash bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqiladi.

O'zbekiston hududi qadimdan Sharq va G'arb o'rtasidagi madaniy, iqtisodiy va ilmiy aloqalar markazi bo'lib kelgan. Buyuk Ipak yo'lining markaziy yo'nalishlaridan biri aynan ushbu hududdan o'tgan bo'lib, natijada shaharsozlik, me'morchilik va hunarmandchilik san'ati yuksak taraqqiy etgan. Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, o'rta asrlarda Movarounnahr hududi ilm-fan, diniy tafakkur va savdo-sotiqning yirik markazi sifatida

shakllangan. Bu jarayon natijasida shakllangan moddiy va nomoddiy meros bugungi kunda jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotining muhim qismi sifatida e'tirof etiladi.

Xususan, Samarqand shahri Amir Temur davrida jahon me'morchiligining yirik markaziga aylangan bo'lib, Registon maydoni ansambli, Shohi Zinda majmuasi va Bibixonim masjidi kabi yodgorliklar o'sha davr me'moriy tafakkurining yuksak namunasi hisoblanadi. Buxoro esa islom sivilizatsiyasi markazlaridan biri sifatida 140 dan ortiq me'moriy obidalarni o'zida jamlagan. Xivadagi Ichan-Qal'a majmuasi esa Markaziy Osiyoda yaxlit holda saqlanib qolgan o'rta asr shaharsozligining noyob namunasidir. Shahrisabz esa Temuriylar davrining siyosiy va madaniy markazlaridan biri sifatida tarixiy ahamiyatga ega.

Mustaqillikdan keyin O'zbekiston madaniy merosni muhofaza qilishni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantirdi. 1993-yilda mamlakat UNESCOga a'zo bo'lib, xalqaro madaniy hamkorlikning yangi bosqichini boshlab berdi. 1972-yilgi Butunjahon merosi konvensiyasi doirasida milliy obyektlarni xalqaro ro'yxatga kiritish va ularni boshqarish rejalari ishlab chiqildi. 2003-yilgi Nomoddiy madaniy meros konvensiyasi² esa xalq og'zaki ijodi, an'anaviy marosimlar va hunarmandchilik merosini himoya qilish imkonini berdi.

Bugungi kunda O'zbekistonning to'rtta tarixiy shahri Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan. Xiva (1990), Buxoro (1993), Shahrisabz (2000) va Samarqand (2001) xalqaro ekspertiza asosida baholanib, "Outstanding Universal Value" mezoniga mos deb topilgan. Bu jarayonda boshqaruv rejalari ishlab chiqish, hududiy muhofaza zonalarini belgilash, monitoring tizimini joriy etish va mahalliy hamjamiyatni jalb etish kabi vazifalar bajarildi.

Xalqaro hamkorlik doirasida amalga oshirilayotgan restavratsiya ishlari ilmiy yondashuv asosida olib borilmoqda. So'nggi yillarda Germaniya, Fransiya va Yaponiya bilan hamkorlikda qator loyiha va grantlar amalga oshirildi. Restavratsiya jarayonida an'anaviy qurilish materiallarini laboratoriya sharoitida o'rganish, arxeologik tadqiqotlarni kengaytirish va konstruksion mustahkamlash metodlarini qo'llash ustuvor yo'nalish sifatida belgilandi.

Raqamlashtirish jarayoni ham xalqaro hamkorlikning yangi bosqichini tashkil etmoqda. 3D lazerli skanerlash, fotogrammetriya va GIS texnologiyalari yordamida yodgorliklarning aniq modellarini yaratish, ularning texnik holatini monitoring qilish va favqulodda vaziyatlarda tiklash imkonini beruvchi ma'lumotlar bazasi shakllantirilmoqda. Bu jarayon madaniy merosni iqlim o'zgarishi sharoitida saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Madaniy diplomatiya vositasida O‘zbekiston xalqaro maydonda o‘zining tarixiy merosini targ‘ib qilmoqda. Xalqaro konferensiyalar, ilmiy forumlar va ko‘rgazmalar madaniy merosni asrash masalasini global kun tartibiga olib chiqmoqda. Bu jarayon nafaqat madaniy, balki iqtisodiy samaradorlikni ham ta‘minlab, turizm sohasining barqaror rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, ayrim muammolar ham saqlanib qolmoqda. Turizm bosimining ortishi, infratuzilma qurilishi va urbanizatsiya jarayonlari tarixiy muhitga ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ayrim obyektlarda restavratsiya jarayonida ilmiy ekspertiza yetarli darajada qo‘llanilmasligi ham kuzatiladi. Shuning uchun xalqaro monitoring mexanizmlarini kuchaytirish, milliy mutaxassislarning malakasini oshirish va moliyalashtirish tizimini diversifikatsiya qilish zarur.

Umuman olganda, O‘zbekistonning madaniy yodgorliklarni asrash borasidagi xalqaro hamkorligi izchil rivojlanmoqda. UNESCO bilan hamkorlik, xalqaro grantlar va ilmiy almashinuv dasturlari madaniy merosni saqlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Kelgusida raqamli monitoring tizimini to‘liq joriy etish, ilmiy restavratsiya maktabini shakllantirish va mahalliy hamjamiyatni boshqaruv jarayoniga keng jalb etish xalqaro hamkorlik samaradorligini yanada oshiradi.

Madaniy merosni asrash masalasi zamonaviy xalqaro huquq va madaniyatshunoslik fanining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Insoniyat taraqqiyoti jarayonida shakllangan moddiy va nomoddiy meros obyektlari nafaqat tarixiy manba, balki ijtimoiy identitet, milliy o‘zlik va madaniy diplomatiya vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. XXI asrda urbanizatsiya, texnologik rivojlanish, iqlim o‘zgarishi va ommaviy turizm jarayonlari madaniy yodgorliklarga sezilarli xavf tug‘dirmoqda. Shu sababli ularni asrash xalqaro hamkorlikni talab etuvchi ko‘p qirrali jarayonga aylandi.

O‘zbekiston hududi qadimdan Sharq va G‘arb sivilizatsiyalari chorrahasida joylashgan bo‘lib, bu yerda shakllangan madaniy qatlamlar jahon tamadduni tarixida muhim o‘rin tutadi. Rasmiy ma‘lumotlarga ko‘ra, mamlakat hududida 8 200 dan ortiq moddiy madaniy meros obyektlari davlat ro‘yxatiga olingan¹. Shundan qariyb 4 700 tasi arxeologik yodgorliklar, 2 500 dan ortig‘i me‘moriy obidalar va qolgan qismi monumental san‘at hamda tarixiy diqqatga sazovor joylardan iborat. Bu ko‘rsatkichlar O‘zbekistonning boy tarixiy salohiyatini tasdiqlaydi va ularni saqlash xalqaro darajadagi hamkorlikni talab etishini ko‘rsatadi.

Mustaqillikdan so‘ng O‘zbekistonda madaniy merosni muhofaza qilish sohasida normativ-huquqiy baza shakllantirildi. 2001-yilda qabul qilingan “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonun ushbu sohaning asosiy poydevorini yaratdi. Keyingi yillarda Prezident farmonlari asosida Madaniy meros agentligi tashkil etildi va restavratsiya ishlari ilmiy-metodik asosda olib borila boshlandi. Milliy qonunchilik xalqaro konvensiyalar talablariga mos ravishda takomillashtirildi.

O‘zbekiston 1993-yilda UNESCO a‘zoligiga qabul qilinishi bilan global madaniy meros tizimiga integratsiyalashdi. 1972-yilgi Butunjahon merosi Konvensiyasi doirasida mamlakatning to‘rtta tarixiy shahri – Xiva (Ichan-Qal‘a), Buxoro, Shahrisabz va Samarqand – Jahon merosi ro‘yxatiga kiritildi. Ushbu obyektlar bo‘yicha boshqaruv rejalari ishlab chiqilgan va xalqaro monitoring mexanizmlari joriy etilgan.

Samarqanddagi Registon maydoni va Shohi Zinda majmuasida olib borilgan restavratsiya ishlari xalqaro ekspertiza asosida amalga oshirildi. Afrosiyob arxeologik hududida Fransiya arxeologik missiyasi tomonidan olib borilgan izlanishlar Markaziy Osiyo tarixini chuqurroq o‘rganish imkonini berdi⁵. Shuningdek, Yaponiya va Janubiy Koreya mutaxassislari tomonidan Buxorodagi ayrim obidalarni mustahkamlash ishlari amalga oshirildi.

Nomoddiy madaniy meros yo‘nalishida ham O‘zbekiston faol ishtirok etmoqda. 2003-yilgi Konvensiya asosida maqom san‘ati, Navro‘z bayrami, atlas va adras to‘qish an‘analari hamda palov madaniyati UNESCO ro‘yxatiga kiritildi. Bu esa milliy qadriyatlarni global miqyosda e‘tirof etish va ularni saqlash mexanizmlarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston ISESCO (ICESCO) bilan ham faol hamkorlik olib bormoqda. 2020-yilda Buxoro shahrining “Islom madaniyati poytaxti” deb e‘lon qilinishi mamlakatning islom sivilizatsiyasi tarixidagi o‘rnini xalqaro darajada namoyon etdi. Shu bilan birga, ICOMOS ekspertlari tomonidan restavratsiya va konservatsiya bo‘yicha xalqaro standartlar joriy etildi. ICCROM bilan hamkorlik doirasida mutaxassislarni tayyorlash va malaka oshirish dasturlari amalga oshirilmoqda.

2022-yilda Samarqand shahrida UNESCO Bosh konferensiyasining 43-sessiyasi o‘tkazilishi O‘zbekistonning madaniy diplomatiya sohasidagi nufuzini oshirdi. Mazkur forum madaniy merosni asrash, iqlim o‘zgarishining tarixiy obyektlarga ta‘siri va barqaror turizm masalalarini muhokama qilish uchun muhim maydon bo‘ldi.

Shu bilan birga, qator muammolar mavjud. Urbanizatsiya bosimi, noqonuniy qurilishlar, turizm yuklamasining ortishi va moliyaviy resurslarning yetishmasligi ayrim obyektlarning saqlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Xususan, Shahrisabz tarixiy markazi bir muddat

xavf ostidagi meros obyektlari ro'yxatiga kiritilgan. Bu holat boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini ko'rsatadi.

Samarqandning Registon ansambli O'zbekistonning eng muhim me'moriy yodgorliklaridan biri bo'lib, u Samarqand tarixiy markazining tarkibiy qismi sifatida 2001-yilda "Samarkand – Crossroads of Cultures" nomi bilan UNESCO Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan. Mazkur maqom Registonni xalqaro darajada muhofaza qilish, uning tarixiy autentiqligi va yaxlitligini saqlash, restavratsiya jarayonlarini ilmiy asosda olib borish hamda barqaror boshqaruv mexanizmlarini joriy etishni nazarda tutadi. UNESCO doirasidagi himoya ishlari kompleks xarakterga ega bo'lib, ular huquqiy, ilmiy, texnik va boshqaruv choralarini o'z ichiga oladi.

Avvalo, Jahon merosi maqomi Registon ansamblini xalqaro monitoring tizimiga kiritdi. Bu tizim doirasida obyektning saqlanish holati muntazam ravishda baholanadi, O'zbekiston tomoni tomonidan Davriy hisobotlar (Periodic Reporting) taqdim etiladi hamda zarurat tug'ilganda reaktiv monitoring missiyalari amalga oshiriladi. Monitoring jarayonida ansamblning me'moriy butunligi, tarixiy qatlamlarning saqlanish darajasi, bezak elementlari – koshin, ganch va naqshlarning holati, shuningdek, atrof-muhit va urbanizatsiya omillarining ta'siri o'rganiladi.

Registon maydonini tashkil etuvchi uch asosiy inshoot – Ulug'bek madrasasi, Sher-Dor madrasasi va Tillakori madrasasi – bo'yicha konservatsiya va restavratsiya ishlari xalqaro standartlarga muvofiq amalga oshirilmoqda. UNESCO hamkorligida ishlab chiqilgan boshqaruv rejasi (Management Plan) asosida har bir inshoot bo'yicha ilmiy pasportlashtirish, konstruktiv mustahkamlash, zilzilabardoshlikni oshirish va bezak qatlamlarini saqlash choralarini ko'rilgan. Restavratsiya jarayonida "minimal aralashuv" va "asl materialni saqlash" tamoyillari ustuvor hisoblanadi.

UNESCO bilan hamkorlikda, shuningdek, ICOMOS ekspertlari jalb etilib, restavratsiya metodologiyasi bo'yicha ilmiy tavsiyalar berilgan. Xususan, gumbaz va peshtoq konstruksiyalaridagi deformatsiyalarni aniqlash uchun geodezik monitoring tizimi joriy etilgan, namlik va tuz chiqishi (efflorescence) jarayonlarini kamaytirish uchun maxsus konservatsiya texnologiyalari qo'llanilgan. Ba'zi hollarda ilgari noto'g'ri amalga oshirilgan restavratsiya elementlari ilmiy ekspertiza asosida qayta ko'rib chiqilgan.

Registon ansamblini himoya qilish faqat me'moriy inshootlarni ta'mirlash bilan cheklanmaydi. UNESCO talablari asosida hududning bufer zonasi belgilangan bo'lib, atrofdagi zamonaviy qurilishlar, reklama konstruksiyalari va transport oqimlari qat'iy

nazorat qilinadi. Urbanizatsiya bosimini kamaytirish maqsadida tarixiy markazda baland bino qurilishiga cheklovlar qo'yilgan hamda landshaftning vizual yaxlitligini saqlash choralari ko'rilgan.

So'nggi yillarda raqamlashtirish jarayoni ham UNESCO doirasidagi muhofaza siyosatining muhim qismiga aylandi. Registon ansambli 3D-lazer skanerlash, fotogrammetriya va GIS xaritalash orqali hujjatlashtirilmoqda. Bu esa obyektning aniq raqamli modelini yaratish, ehtimoliy tabiiy ofatlar yoki zilzilalar oqibatida zarar ko'rilganda uni ilmiy asosda tiklash imkonini beradi. Raqamli arxivlashtirish jarayoni, shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va ta'lim dasturlari uchun muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

UNESCO doirasida barqaror turizmni boshqarish masalasi ham alohida e'tibor markazida turadi. Registon ansambli O'zbekistonning eng ko'p tashrif buyuriladigan tarixiy obyektlaridan biri bo'lgani sababli, sayyohlar oqimini tartibga solish, inshootlarga zarar yetkazmaydigan infratuzilma yaratish, ekskursiya marshrutlarini optimallashtirish kabi choralar ishlab chiqilgan. UNESCO tavsiyalariga muvofiq, ommaviy tadbirlar o'tkazishda inshootlarning konstruktiv barqarorligiga zarar yetkazmaslik talablari qat'iy belgilangan.

Shuningdek, xalqaro hamkorlik doirasida mahalliy mutaxassislarni tayyorlash va malakasini oshirish dasturlari amalga oshirilmoqda. Restavatorlar, me'morlar va konservatorlar uchun treninglar tashkil etilib, xalqaro tajriba almashinuvi yo'lga qo'yilgan. Bu esa Registon ansamblini uzoq muddatli va ilmiy asosda saqlash imkonini kengaytiradi.

Umuman olganda, Registon ansamblini UNESCO doirasida himoyalash ishlari ko'p bosqichli va tizimli xarakterga ega bo'lib, u xalqaro monitoring, ilmiy restavratsiya, urbanistik nazorat, raqamlashtirish va barqaror turizm boshqaruvi elementlarini o'z ichiga oladi. Ushbu kompleks yondashuv Registonning tarixiy autentiqligini saqlash, uning me'moriy qiyofasini kelajak avlodlarga yetkazish va jahon madaniy merosi sifatidagi maqomini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonning madaniy yodgorliklarni asrash borasidagi xalqaro hamkorligi izchil rivojlanmoqda va xalqaro standartlarga mos tizim shakllanmoqda. UNESCO, ICESCO, ICOMOS va ICCROM bilan hamkorlik milliy merosni asrashning zamonaviy modelini yaratish imkonini bermoqda. Kelgusida raqamlashtirish, ilmiy konservatsiya metodlarini chuqurlashtirish, kadrlar tayyorlash va xalqaro grantlarni kengaytirish ustuvor vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Paris, 1972.
2. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris, 2003.
3. UNESCO World Heritage Centre. World Heritage List. Paris, 2023.
4. Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. The Hague, 1954.
5. O‘zbekiston Respublikasi “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent, 2019.
6. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi ma’lumotlari. Toshkent, 2022.
7. Bartold V.V. Turkiston tarixi. Toshkent: Fan, 1993.
8. Ashurov S. Madaniy merosni muhofaza qilishning zamonaviy muammolari. Toshkent, 2020.
9. World Heritage Committee Reports (2010–2023). Paris.
10. Jokilehto J. A History of Architectural Conservation. Oxford, 1999.